

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ТА ГЕНЕЗИСУ КОРУПЦІЇ

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE OCCURENCE
AND GENESIS OF CORRUPTION

Ярмак Х.П., д. ю. н., професор,
професор кафедри адміністративного-правових
дисциплін інституту права та безпеки
Одеський державний університет внутрішніх справ

Ярмак В.Х., к.ю.н, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
інституту права та безпеки
Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті здійснена спроба дослідити питання виникнення та генезису корупції у світі та наголошено на тому, що корупція є однією з головних «хвороб», що вразила сучасне суспільство. Деякі дослідники взагалі вважають, що корупція стала основною політичною проблемою кінця XX – початку XXI століття. Проте, за будь-яких підходів та оцінок, однозначно одне – корупція є проблемою, розв’язання якої для багатьох країн є вкрай необхідною справою. Це стосується й України, високий рівень корумпованості якої визнано її керівництвом, вітчизняними та зарубіжними аналітиками, відповідними міжнародними інституціями, що зумовлює необхідність удосконалення протидії корупції в державі антикорупційними органами, та уповноваженими підрозділами (уповноваженими особами) з запобігання та виявлення корупції.

Встановлено, що перша письмова згадка про корупцію наявна у справах Стародавнього Вавилону та в Законах царя Хамурапі (XVIII ст. д. н. е.), навіть у часи Античності Аристотель вважав, що подолання корупції приведе до державної стабільності. Повинен існувати такий устрій, в якому за допомогою законів можна вплинути на посадових осіб та не дозволити їм незаконно збагачуватись. З численних пам’яток відомо, що подарунки жрецьким власного племені, вождям були нормою. У такий спосіб люди демонстрували свою покірність, повагу до лідера.

Зазначено, що з процвітанням та розвитком держави розвивалася і корупція, набуваючи все нових проявів. Протягом усього царювання в Російській імперії династії романових корупція залишалася чималою статтею прибутку і дрібних державних службовців, і великих чиновників, що нажалі знайшло свій зримий прояв і на українських землях.

Аргументовано, що одночасно з процесом унормування та вдосконалення правових засад запобігання та протидії корупції в органах виконавчої влади України та місцевого самоврядування усіх рівнів створювалися уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції; визначалась їх система та структура; обсяг повноважень в залежності від їх місця в зазначеній системі.

Доведено, що ефективна протидія цьому явищу можлива лише завдяки злагодженій співпраці правоохоронних органів і суспільства, удосконалення антикорупційного законодавства; вдосконалення міжнародного співробітництва з залученням широкого кола міжнародних міжурядових і не урядових організацій, обміну позитивним досвідом, забезпечення реалізації принципу невідворотності покарання.

Ключові слова: корупція, генезис корупції, запобігання корупції, протидія корупції, уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції, взаємодія.

The article attempts to investigate the emergence and genesis of corruption in the world and emphasizes that corruption is one of the main «diseases» affecting modern society. Some researchers generally believe that corruption has become the main political problem of the late XX - early XXI century. However, regardless of any approach and assessment, one thing is certain: corruption is a problem that many countries need to address. This also applies to Ukraine, whose high level of corruption has been recognized by its leadership, domestic and foreign analysts, and relevant international institutions.

It has been established that the first written mention of corruption is found in the affairs of Ancient Babylon and in the Laws of King Hamurapi (XVIII century AD). Even in Antiquity, Aristotle believed that overcoming corruption would lead to state stability. There must be such a system in which, with the help of laws, it is possible to influence officials and prevent them from illegally enriching themselves. In this way, people demonstrated their obedience and respect for the leader.

It has been analyzed that the creation of the state and state administration bodies had a side effect, which turned out to be a condition for the existence of corruption.

It is noted that with the prosperity and development of the state, corruption also developed, taking on new manifestations. Throughout the reign of the romanov dynasty, corruption remained a significant source of income for both petty civil servants and high-ranking officials, which unfortunately found its visible manifestation in Ukrainian lands.

It is argued that simultaneously with the process of regulating and improving the legal framework for preventing and combating corruption, authorized units (authorized persons) for the prevention and detection of corruption were created in the executive authorities of Ukraine and local self-government bodies at all levels; their system and structure were determined; the scope of powers was determined depending on their place in the said system.

It has been proven that effective counteraction to this phenomenon is possible only through coordinated cooperation between law enforcement agencies and society, improvement of anti-corruption legislation; improvement of international cooperation with the involvement of a wide range of international intergovernmental and non-governmental organizations, exchange of positive experience, and ensuring the implementation of the principle of the inevitability of punishment.

Key words: corruption, genesis of corruption, prevention of corruption, combating corruption, authorized units (authorized persons) for the prevention and detection of corruption, interaction.

Постановка проблеми та її актуальність. Аналіз виникнення та генезису корупції у світі свідчить про те, що її витoki сягають періоду первісного суспільства. Відомості про неї містяться в історичних джерелах давньої східних цивілізацій – Давнього Єгипту, Китаю, Індії, а також античних цивілізацій Стародавньої Греції та Риму.

Розгляд виникнення та генезису корупції становить суттєвий інтерес для України. Це дозволить краще з’ясувати причини виникнення та розвитку цього ганебного явища і визначити більш ефективні способи протидії і запобігання корупції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням виникнення та генезису корупції присвячені роботи

науковців, а саме: А. Безрутенко, А. Бойко, І. Верніка, Р. Веприцького, М. Грищука, С. Омельченко, В. Плекана та інших.

Метою статті є дослідження історико-правових аспектів виникнення та генезису корупції у світі та Україні.

Виклад основного матеріалу. Виникненню та розвитку будь-якого соціального явища передують значна кількість історичних чинників, що зазвичай взаємопов'язані між собою та створюють підґрунтя для подальшого їх розвитку.

Корупція є однією з найактуальніших проблем сучасності, так як властива усім без перебільшення країнам світу і негативно впливає на різні сфери життя суспільства.

Деякі дослідники взагалі вважають, що корупція стала основною політичною проблемою кінця ХХ – початку ХХІ століття. Проте, за будь-яких підходів та оцінок, однозначно одне – корупція є проблемою, розв'язання якої для багатьох країн є вкрай необхідною справою. Це стосується й України, достатньо високий рівень корумпованості якої визнано її керівництвом, вітчизняними та зарубіжними аналітиками, відповідними міжнародними інституціями [1, с.211].

Виток корупції знайшли всі зримий праяснені давнині. Відомості про корупцію містяться історичні джерелах давньої східної цивілізації – Давнього Єгипту, Китаю, Індії, тако античної цивілізації Стародавньої Греції та Рим. Йдеться про корупцію як негативне явище Старому Завіті: «Я знаю численні ваші злочини як і гріхи ваші: ви утискаєте правого, берете хабарі, жебрак, який шукає правосуддя, женете в воріт». Логічно це явище породжене утворення держав і виникнення прав, коли почали являтися посадові особи, що уповноважені були виконувати керівні функції [2, с. 296]. Про корупцію, як про «псування», писали ще древні філософи, Плато і Аристотел визнавали це явище політичним. Боротьба з корупцією прирівнюють до складності до боротьби людським гріхами. Корупція, по суті, є комбінацією таких гріхів як жадібність, заздрість, лід і невгамовне жадання насолоди [3]. У 14 столітті відомі учений Ібн Хальдун, будучи суддею і радником Тамерлана, намагаючись якось протидіяти хабарництву, знайти причини корупції і зрозуміти, чому одні реформи вдаються, інші ні, точною відповіді та і не знайшов. Причини корупції він убачав в пристрасній елі до розкішного життя, її наслідок – економічні труднощі, які свою чергу породжують корупцію – такі замкнути круг [4, . 10].

Перша писемна згадка про корупцію наявна в Стародавньому Вавилоні та Законах царя Хаммурапі (XVIII ст. ..). Навіть часи Античності Аристотел вважав, що подолання корупції приведе до державної стабільності. Повинен існувати такий устрій, якому за допомогою законів можна вплинути на посадові особи та не дозволити їм незаконно збагачуватися. З численних прикладів відомо, що подарунок жрецю власного племені, вождя були нормою. У такий спосіб люди демонстрували свою покірність, повагу до лідера. Уперш спробувати подолати корупцію ще ХХІV ст. до нашої ери Урунімгіна – шумерський цар міст-держав Лагаш [5, . 29].

Розвиток торговельних відносин між державами Стародавнього світу викликав необхідність охорони економічних систем, що втілювалися митним законодавством. Одночасно зі встановлення управління повноважень виникають і їхні зловживання. Правові приписи Афіньської держави IV ст. до н. е. вказують на факт спекуляцій, контрабанд, підкуп наглядачі [6, . 49].

Ніжаль процес творення держав та державних органів управління мав побічний ефект, який виявився умовою існування корупції. Так Шарль Луї де Монтеск'є цю причину приводив, стверджуючи, що будь-яка людина, яка володіє владою, схильна зловживати нею, і вона буде йти цим напрямком, доки не досягне належної їй межі [7, . 30].

Цей феномен ще VI ст. до н. е. вже був предметом уваги Конфуція, який попереджав, що турботу про свою сім'ю є однією з головних чеснот людини, що одночасно створює перепону

для ефективного функціонування державного апарату управління. Цей вплив міркування поведінки чиновників, які приймають рішення, насамперед, буде віддавати перевагу своїм сім'ям [8, . 54].

Різні прояви корупції як вкрай негативного соціального явища досліджував як Аристотел, так і Плато і Фуко, які вивели першу модель корупції, де акцент робився на моральну складову, саме на людську недосконалість.

Історія Стародавнього Риму свідчить, що метою припинення зловживань представники влади на місцях, імператором Августом були створені спеціальні органи правосуддя, які судили вищі провінційних урядовці [7, . 468].

Історія Спарти, саме діяльність її видатного політичного діяча Лікурґ містить спроби протидіяти та запобігати соціальному розшаруванню населення, незаконному збагаченню окремих верств населення шляхом прийняття низьких реформ. Це було зроблено завдяки спільним трапезам, під час яких прості громадяни і царі вживали їжу за спільним столом. Кожен спартанець вносив щомісячнатуральний внесок общині. Окрім цього для протидії незаконному збагаченню і забезпеченню рівності всі громадяни розрахунки здійснювалися спеціальною монетою і залізом, яку до цього тримав спеціальний розчин і вона становилася крихкою. Дорогоцінні метали, інші предмети розкіші були заборонені для використання, і ввезення інших місць тако, як і контакти зовнішнього світу, що дозволило на певний час зробити усіх громадян рівними, унеможливити соціальне розшарування.

Однак жодна система державного управління не є дуже гарним прикладом боротьби з ганебним явищем, та як спартанці використовували працю ілоти (фактично рабів) на свою користь.

У період Середньовіччя панівний стан церков та канонічних відносин надавав певний статус корупції значення спокусу діялою. Це пов'язано з процесом протистояння інквізиції грецьким корінням латинської мови. Відповідні терміни «каталіз» (від грец. *katalysis* – руйнування, знищення) було замінено на латинський «корупція», що католицизмом отримало значення гріховності [9]. Крім того, релігійні погляди про недосконалість усього земного сформували традиційний песимістичне сприйняття людини як істот, корумпованої від природи.

В епоху Відродження існування явища корупції проглядалось методом боротьби. Наприклад, суспільний контроль, який передбачав обирає представників керівних органів шляхом жеребкування, що було запорукою об'єктивності і обрання. Для виборних посадовців встановлювалися короткі терміни без права переобрання, сама виборчий процес був навмисно довгим та складним, як, наприклад, вибори дожа Венеції.

Також, слід зауважити, що питання врегулювання неправомірної економічної поведінки турбувало і правителів нашої держави період її становлення та розвитку. Вважають, що перші згадування про корупцію Київської Русі «являються» літопису XIII століття. Зокрема, цю причину приводять Двінські уставні грамоти 1397-1398 років, де містяться визначення незаконної винагороди за здійснення офіційних владних повноважень [10, . 44].

На західноукраїнських землях (Галицьк, Львівськ, Перемишльськ, Саноцьк-Холмськ, Подільськ, Белзьк), які були приєднані до Польщі 1433 року, було поширено польське земське право. Серед збірників польського права виділяють Вислоцький статут 1347 року, Вартський статут 1420-1423 років, Збірник польського закону 1782 року. Ці правові акти також не передбачали відповідальності за хабарництво чиновників.

Після входження українських земель до складу Великого князівства Литовського XIV століття, згодом до Речі Посполитої 1569 році, на її території поширюється дія Литовського Статуту – основних законодавчих документів Великого князівства Литовського. Чимало ідеї статуту були запозичені з правових норм і традицій Київської Русі, зокрем «Руської правди». Так, королівських судів Речі Посполитої чиновник міг unikнути покарання за

умов наявності покровителя та статкі. Тогочасні історик Ш. Старовольські та описував правосуддя Речі Посполитої: «У суда на завелія нечувані побори, підкуп; наші вїт, лавник, бурми́стр – всі продажні, пр доношкі, які підводять невинних люде біду, і говорити нема чо́го. Спіймають багатого, заплутають і засаять до тюрм, та ягнут ньог подарунк і хабарі» [10].

З процвітання та розвитку держав розвивалася і корупція, набуваючи вс нові прояви. Прояго усього царювання династії оманових корупція залишалася чималою статтею прибутку і дрібних державних службовців, і великих чиновників, що нажал знайшли свій зримий прояв і на українських землях.

Відносно дослідження поширення 20-го століття явища, яке на сьогодні іменується корупцією, союзі радянських соціалістичних республік правильнішим вважає В.П. Гусева, є доволі важким завданням, оскільки вся країна була охоплена червоним терором, численними репресіями, порушення прав людини та зневага до людини як живої істоти [11].

Здобу незалежності українських держав докладав значні зусилля для того, щоб правову основу регулювання протидії корупції була приведена до відповідності до соціально-економічного стану України та до вимог норм міжнародного права. У квітні 1995 року приймається Закон України «Про боротьбу з корупцією»; квітні 2001 року приймається новий Кримінальний кодекс розділі XVII «Злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» була регламентована відповідальність за корупційні правопорушення; вересні 2006 року до Верховної Ради України були подані законопроекти «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» і були прийняті тільки 11 червня 2009 року, грудні 2010 року визнані такими, що втратили чинність, не вступивши в дію.

7 квітня 2011 року приймаються Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», які набули чинності 1 липня 2011 року, травні 2013 року були прийняті Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики».

Наступний крок розвитку та удосконалення антикорупційного законодавства був започаткований 14 жовтня 2014 року прийняттям Закону України «Про засади державної антикорупційної політики України (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки», «Про запобігання корупції»; «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про засади державної антикорупційної політики», 10 грудня 2015 року Закон України «Про державну службу», внесені зміни до Закону України «Про прокуратуру», до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, ряду інших нормативно-правових актів. Наразі законодавчі акти 2014-2015 років були створені Національне агентство запобігання корупції України, Спеціалізоване антикорупційне прокуратури та Спеціалізовані антикорупційні служби. Самі ці роки Україна приєдналася до основних міжнародно-правових актів протидії корупції, нормативно-правові акти України прийняті 2014-2018 року стали відповідати світовим стандартам зазначені в сфері протидії правопорушення. Закон України від 20 червня 2020 року «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки», завершив на той час формування національного антикорупційного законодавства.

Паралельно процесом унормування та удосконалення правових засад запобігання та протидії корупції органами виконавчої влади та місцевого самоврядування усі рівні створювали уповноважені підрозділи (уповноважені особи) питань запобігання та виявлення корупції; визнача-

ли і системи та структури; об'єкти повноважень залежності від місця зазначені в системі.

Керівник уповноваженого підрозділу (уповноважена особа) підзвітний і підконтрольний керівнику відповідного державного органу або органу місцевого самоврядування. Керівник відповідного державного органу або органу місцевого самоврядування забезпечує гарантії незалежності уповноваженого підрозділу (уповноваженої особи) від впливу чи втручання його роботи.

Керівник уповноваженого підрозділу (уповноважена особа) державного органу, юрисдикція якого поширюється на всю територію України, може бути звільнений за ініціативою керівника, за умов надання згод Національним агентством [12].

З метою надання допомоги організації діяльності керівникам органів публічного адміністрування та уповноваженим підрозділам (уповноваженим особам) питань запобігання та виявлення корупції, Наказом Головного управління державної служби України від 13 жовтня 2005 . № 244 було затверджено «Методичні рекомендації для державних органів та органів місцевого самоврядування питань запобігання та протидії корупції». Розроблені Методичні рекомендації користуються і по теперішній час відповідним попитом серед керівників органів публічного адміністрування та особового складу уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) питань запобігання та виявлення корупції.

Реалізуючи правовий статус, при виконанні покладених на них завдань, уповноважені підрозділи (уповноважені особи) питань запобігання та виявлення корупції зобов'язані контролювати дотримання посадовими та службовими особами публічного адміністрування законності при прийнятті адміністративних актів і застосування дискреційних повноважень. Дискреційні повноваження – це можливість суб'єкта публічної адміністрації прийняти управлінське рішення на свій розсуд межах чинного законодавства.

Всі рішення, що приймаються органами виконавчої влади та місцевого самоврядування і посадовими особами за адміністративним розсудом, повинні бути доцільними і підконтрольними державному органу і органу місцевого самоврядування, тобто більшість уповноважених підрозділів, (уповноважених осіб) питань запобігання та виявлення корупції, та громадянськості.

Особливої уваги підлягають рішення і питання внутрішньо-організаційної роботи. Сьогодні велика обсяг дискреційних повноважень має місце внутрішньо-організаційної діяльності органів публічної адміністрації, до якої відносяться кадрові роботи, матеріально-технічні, фінансові та діловодств. Зазначена діяльність містить забезпечувальний характер та реалізується безпосередньо внутрішньо-організаційними процедурами, які врегульовані підзаконними актами, містять допоміжний характер та мають спрощену процесуальну структуру.

Надмірне розширення меж адміністративного розсуду внутрішньо-організаційної діяльності призводить до зловживань чиновників своїми повноваженнями, підірвує авторитет органів публічної адміністрації та негативно відбивається на реалізації конституційних гарантій прав приватних осіб та на публічних інтересах.

Нажал, теперішній час поза увагою органів публічного адміністрування взагалі та уповноважених підрозділів, (уповноважених осіб) питань запобігання та виявлення корупції зокрема, залишився такий метод управлінської діяльності, як вивчення, узагальнення, пропаганда та розповсюдження позитивного досвіду діяльності службовців та посадових осіб, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськості і засоби масової інформації.

Наша думка, використання зазначеного методу публічного управління безперечно підвищить результати діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, громадськості боротьби з корупцією.

Без взаємодії уповноважени підрозділи (уповноважени осі) запобігання та виявлення корупції вище стягними профільними та антикорупційним органами, трудовим колективам, громадськістю та засобами масової інформації досягт позитивних результаті боротьби корупцією та якісної протидії цьому ганебному явищу неможлив.

Аналіз історик-правових аспекті виникнення та генезису корупції світі свідчить про те, що вона властива більшій або меншій мірі усі державам світу не залежні від історичного та економічного розвитку, свідомості і громадянського суспільства, інших соціальних-політичних чинників, тощо.

Багатоаспектність та складність цього явища обумовлює необхідність посилення взаємодії правоохоронних органів і громадянського суспільства на внутрішньодержавному рівні, потребує суттєвого вдосконалення міжнародного співробітництва держав обов'язковим залучення більш широкого кола міжнародних міжурядових і не урядових організацій, обміну позитивним досвідом.

Жодні держави не під силу самостійно ефективно протидіяти викликам корупції, що свідчить про актуальність міжнародного співробітництва держав обов'язковим залучення міжнародних інституцій. Необхідність міжнародного співробітництва держав у цій сфері обумовлена ще й тим, що це правопорушення несе в собі загрозу не тільки для окремої країни, але й для світового співтовариства в цілому.

Висновки. Аналізуючи вищевикладені, можна стверджувати, що корупція – це таке давнє явище, яке і соціальний порядок, який керує життям людей, який би він не був. Упродовж цієї історії людства це ганебне явище існує і процвітає, практично про будь-якому режимі і будь-якій владі. І та само давні люди намагаються знайти причини корупції і способи її обмеження.

Виток корупції знайшли світозримий навіть ще в сиві давнини. Відомості про корупцію містяться в історичних джерелах давньої східної цивілізації – Давнього Єгипту, Китаю, Індії, такої античної цивілізації Стародавньої Греції та Риму.

З процвітання та розвитку держав розвивалася і корупція, набуваючи все нові і нові прояви.

З доби незалежності українських держав доклали значні зусилля для того, щоб правову основу регулювання протидії корупції була приведена до відповідності до соціальних-економічних станів України та вимог норм міжнародного права.

Одноразово процесом унормування та вдосконалення правових засад запобігання та протидії корупції органами виконавчої влади України та місцевого самоврядування усі рівні створювалися уповноважені підрозділи (уповноважені особи) питань запобігання та виявлення корупції; визначалася її система та структура; обов'язковим залежності від її місця зазначені системи.

Нинішній день нажалюдь можна впевненістю констатувати, що жодна країна світу повністю не змогла подолати корупцію, що обумовлюється історичними, економічними, соціальними-політичними та іншими чинниками.

Ефективна протидія цьому ганебному явищу можлива лише завдяки злагодженій співпраці органів влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органів і громадянського суспільства; подальшого удосконалення чинного антикорупційного законодавства; вдосконалення міжнародного співробітництва залучення широкого кола міжнародних міжурядових і не урядових організацій, обміну позитивним досвідом протидії корупції та найголовніше забезпечення державі реальної реалізації принципу невідворотності покарання за вчинення корупційних правопорушень; залучення всієї верстви населення до протидії корупції на прикладі зарубіжного досвіду – Сингапур, Фінляндія, Швеція тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ямакі Х.П. Еволюція нормативно-правового забезпечення протидії корупції в Україні. «*Стан та перспективи розвитку адміністративного права України*»: матеріал IX Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. (Одеса, 28 жовтня 2022.). Одеса. ОДУВС, 2022. С.211-213
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ: ВТФ Перун, 2003. 1440.
3. Ямакі Х. П. Адміністративно-правові засади протидії корупції в Україні. *Адміністративне право України: стан і перспективи розвитку*: матеріал четвертої міжнарод. наук.-прак. конф. (Київ, 23-24 вересня 2011.). Київ, 2011. С. 126.
4. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія. Київ: Ака. прокуратур України, 2008. 363.
5. Гришу М. Передумови виникнення та протидії корупції: історико-правовий аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2 (22)/2020. С.29-35 URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38751/1/%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%89%D1%83%D0%BA.pdf> (дата звернення: 11.11.2024)
6. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження): монографія. Львів. Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2008. 380.
7. Економічні злочини: попередження і боротьба з ними: міжвідомчий науковий збірник. А. І. Комаров, М. О. Потебеньк, В. П. Пустовойтенко, В. І. Радченко, М. Я. Азаро, Ю. П. Соловко, Д. М. Притика, О. В. Задорожні, Т. В. Мотренк, Ю. О. Смирнов, С. Р. Стані, М. В. Корнієнко, М. І. Ануфрієв, В. І. Литвиненко, Я. Ю. Кондратьєв, С. В. Ківало, О. А. Устенко та ін. К. 2001. Т. 25. 820.
8. Омельченко С. Корупція: точка зору різних культур світу. *Підприємство, господарство і право*. 2000. № 3. С. 54–57.
9. Безрутенко В. С. Історичні шляхи виникнення корупції, різноманітність поглядів на проблему визначення дефініції цього явища URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/18text/g18_32.htm (дата звернення: 18.11.2024).
10. Szymon Starowski. Lament Utrapienia Matki Korony Polskiej. URL: https://books.google.com.ua/books?id=jm1bAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 07.11.2024)
11. Гусева В.П. Відповідальність за вчинення корупційних правопорушень учасників кримінального процесу УРСР 20-го року XX століття. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-прак. журн. Київ, 2013. Вип. № 2(30). С. 103–104
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року. № 1700-VII / Верховний Рад України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#top> (дата звернення: 26.11.2024).